

گستره «کل شیء» در آیه ۸۹ سوره نحل: بررسی تطبیقی دیدگاه طباطبایی و حسن‌زاده آملی

عصام سلمانیان^۱ ✉ و علی الهبداشتی^۲ ID

^۱ دانشجوی دکتری، گروه فلسفه و کلام اسلامی، پردیس دانشگاهی، دانشگاه قم (نویسنده مسئول). رایانامه:

esalman60@gmail.com

^۲ استاد، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، قم، ایران. رایانامه: alibedashti@gmail.com

چکیده

آیه ۸۹ سوره نحل، معروف به آیه تبیان، از زوایای گوناگونی مورد بررسی مفسران و قرآن‌پژوهان قرار گرفته و بیشترین موضوع مورد بحث دلالت عبارت «کل شیء» بوده که پرسش‌هایی نیز در پی داشته است: اینکه چگونه متن قرآن می‌تواند حامل معانی بسیار باشد، به گونه‌ای که از آن تعبیر به «کل شیء» شود و چه کسانی و از چه طریقی می‌توانند به معانی آن دست یابند. هدف این پژوهش مقایسه و تطبیق دیدگاه‌های علامه طباطبایی و حسن‌زاده آملی در تبیین این دو مسئله بوده است: (۱) «کل شیء» چه گستره‌ای دارد؟ (۲) درک قرآن با وصف «تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ» ویژه چه کسانی است؟ این مطالعه نشان می‌دهد که دیدگاه‌های طباطبایی و حسن‌زاده آملی همسوست و بین آن‌ها اختلاف ساختاری و ریشه‌ای وجود ندارد، بلکه تفاوت‌ها صرفاً از جهت اجمال و تفصیل است و به نظر می‌رسد، پاسخ‌های حسن‌زاده همان نگاه طباطبایی بوده که از طریق معرفت نفس برهانی شده است. بر این اساس، این دو دانشور از دو مسیر متفاوت «تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ» را بررسی کرده و به اصول واحدی رسیده‌اند.

کلیدواژگان: آیه ۸۹ سوره نحل، آیه تبیان، جامعیت قرآن

مقدمه

رمزگشایی از عبارت «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» در آیه ۸۹ سوره نحل یکی از موضوعات بحث‌برانگیز بین مفسران قرآن بوده و تعبیر مختلفی از آن ارائه شده است. این عبارت وصفی برای قرآن است: «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبَيَّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً وَ بُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ» (و ما بر تو این کتاب را فرستادیم تا حقیقت هر چیز را روشن کند و برای مسلمانان هدایت و رحمت و بشارت باشد). دو پرسش اساسی درباره «تَبَيَّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ» عبارت‌اند از: (۱) کل شیء چه گستره‌ای دارد؟ و آیا همه حقایق نظام هستی را در بر می‌گیرد یا میدان و گستره آن در حوزه مشخصی مثل دین یا انسان است؟ (۲) قرآن به هر معنا که تَبَيَّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ باشد، چه کسی یا چه کسانی می‌توانند این تبیان را درک کنند و از آن بهره ببرند یا به عبارتی درک قرآن با وصف تَبَيَّنًا لِكُلِّ شَيْءٍ و بهره‌مندی از آن تابع حصول چه شرایطی است؟

بحث و تحلیل

در تطبیق آرای دو حکیم و مفسر معاصر علامه طباطبایی و علامه حسن‌زاده آملی درباره پرسش‌های اصلی پژوهش نتایج زیر حاصل شده است:

شمول و گستره معنایی «کل شیء»

علامه طباطبایی در مورد شمول کل شیء بیان می‌دارد که قرآن به دلالت لفظی بیانگر تمام مسائل مربوط به هدایت انسان است. علامه طباطبایی با بیان این نکته که نظر بسیاری از مفسران بر این است که کل شیء شامل مسائل هدایتی است نظر خود را به‌گونه دیگری مطرح می‌کند و قرآن را به‌گونه‌ای رمزآلود شامل علم ماکان و مایکون، و آگاهی بر این رموز را منوط به آگاهی از تأویل می‌داند. علامه حسن‌زاده آملی، وقتی که از شمول کل شیء صحبت می‌کند، از همان ابتدا کل شیء را به معنی همه حقایق وجود می‌گیرد و در مورد اقسام دلالت یا تقسیم کردن آن به جنبه‌های هدایتی و غیرهدایتی سخنی به میان نمی‌آورد. در تطبیق نظر این دو حکیم الهی درباره شمول قرآن مشاهده می‌شود، هر دو ضمن پذیرش اینکه متن قرآن بیان‌کننده همه حقایق هستی است و شمول کل شیء محدود به هیچ حدی نیست، این شمول را در دسترس همگان نمی‌دانند و این شمول را بیانی رمزگونه دانسته، دسترسی به آن را با مسئله تأویل در ارتباط مستقیم می‌بینند.

ادراک قرآن با وصف «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ»

مقایسه و تطبیق دیدگاه‌های این دو دانشمند نشان می‌دهد که اگرچه دیدگاه هر یک با دیگری تفاوت دارد، یعنی علامه طباطبایی براساس روش تفسیری قرآن به قرآن در المیزان، به تبیین آیه تبیان پرداخته و علامه حسن‌زاده مسیر معرفت نفس و اصول انسان‌شناسی را کلید رمزگشایی این آیه قرار داده است، اما به نتایج واحدی رسیده‌اند. هر دو طهارت را مهم‌ترین عامل در درک اسرار و رموز قرآن می‌دانند. علامه طباطبایی با شرح موضوع تأویل و علامه حسن‌زاده براساس قاعده سنخیت در ادراک به حل این مسئله پرداخته‌اند. هر دو جامعیت قرآن را نمایش دیگر جامعیت نفس انسان کامل یعنی امام دانسته‌اند. علامه طباطبایی با حدیثی از امام صادق (ع) به این موضوع اشاره کرده و علامه حسن‌زاده مسیر معرفت نفس را طی نموده است. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان آگاهی بر تأویل را از عطایای خاص خداوند به بندگانش برمی‌شمارد، ولی علامه حسن‌زاده در آثارش این موضوع را شرح و بسط بیشتری می‌دهد. ایشان ضمن اشاره به تطابق کونین فرایند این آگاهی را تا حدی بیان می‌کند. طبق نظر علامه حسن‌زاده، عالم به تأویل قدرت تطبیق بین عالم و قرآن را دارد و این قدرت را از تطبیق عالم با نفس خود یافته است؛ یعنی هرچه انسان به واسطه طهارت و خودسازی مطابقت بیشتری با عالم پیدا کند و لطیف شود — چراکه عالم تجلی اسمای الهی است — به همان اندازه قرآن به عنوان یک متن زنده بیشتر برایش قابل درک است. به عبارتی تبیین علامه حسن‌زاده ادامه تبیین علامه طباطبایی بوده و مسیر را برای قرآن‌پژوهان روشن‌تر کرده است.

نتیجه‌گیری

با مقایسه آرای کلی علامه طباطبایی و حسن‌زاده آملی در دو موضوع گستره «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» و اینکه چه کسی توان و مقام فهم بطون معانی کل شیء را دارد، می‌توان گفت که خطوط و نگرش کلی این دو عالم، اگرچه از دو منظر و روش متفاوت بوده، نتیجه نهایی در پاسخ به هر دو پرسش یکی است، هرچند نظرات حسن‌زاده به دلیل اینکه بر مبنای معرفت نفس برهانی شده است، عمومیت بیشتری دارد و محکم‌تر است. در مجموع هر دو مفسر بر این نظرند که دایره شمول کل شیء همه حقایق نظام هستی است، اما تبیان کل شیء را بیانی رمزگونه و خارج از دسترس عموم می‌دانند و درک این مرتبه از قرآن را به آیه ۷ سوره آل عمران و تأویل مرتبط می‌دانند.

منابع

- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۹۱). دروس معرفت نفس. الف لام میم.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۸۴). ممدالهمم در شرح فصوص الحکم. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۸۶). اتحاد عاقل به معقول. بوستان کتاب.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۸۶). هزار و یک کلمه. بوستان کتاب قم.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۷۴). انسان و قرآن. انتشارات الزهرا.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۷۳). سیری در زندگی و مبانی تفسیری سید حیدر آملی. بینات، ۱(۳)، ۴۲-۵۲.
- حسن‌زاده آملی، حسن. (۱۳۷۷). هزار و یک نکته. نشر فرهنگی رجاء.
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۶۳). ترجمه تفسیر المیزان (سید محمداقبر موسوی همدانی، مترجم). دفتر انتشارات اسلامی. (اثر اصلی در سال ۱۳۹۲ ق منتشر شده است)
- مؤدب، سید رضا؛ عزتی فردوئی، محمدرضا؛ و اسمی قیه باشی، صمد. (۱۳۹۵). نقد و بررسی دیدگاه مفسران در تفسیر آیه «تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ» (نحل/ ۸۹) با تأکید بر جامعیت فطری و تربیتی قرآن. پژوهش‌های تفسیر تطبیقی. ۲(۱). ۷-۳۳. <https://doi.org/10.22091/ptt.2016.787>
- نصیری، علی. (۱۳۹۵). بررسی دیدگاه تفسیری علامه طباطبایی در تفسیر آیه تبیان. مطالعات تفسیری، ۷(۲۶)، ۱۸۵-۲۰۶.